

Сьогодні ніч проти 31 березня 2023 року. В Україні триває чотириста перший день від повномасштабного російського вторгнення і дев'ятий рік війни. Цього дня, за даними Global Conflict Tracker, на планеті точиться одночасно двадцять п'ять воєн. Деякі з них зовсім юні, деякі вимірюються десятиліттями, деякі тривають ще з минулого сторіччя. На трекері для всіх воєн є спеціальні маркування, щоби кожна почувалася якщо не унікальною, то хоча б оригінальною – «стабільно», «є погіршення», «є покращення». Наша війна – у загостреній фазі, гаряча; таких є ще чотири.

«Бути очевидцем лиха, яке відбувається в іншій країні, – квінтесенція сучасного досвіду». Це цитата з есе Сюзен Зонтаг із красномовною назвою «Дивимося на страждання інших». Красиво сказано. І ще десять років тому я не зауважила б радикальної категоричності цієї максими, але саме тепер я дивлюся на мапу, де підсвічується двадцять п'ять точок – і серед них моя країна. Споглядати руйнівний досвід іншого в мить усвідомлення, що в фокусі перебуває твій власний досвід. Якось так? Бути очевидцем одночасно трьох версій реальності: бачу лихо в своїй країні, бачу лихо в твоїй країні, не бачу лиха. То і є сучасним досвідом? Його сьогодні набувають і переживають учасники-сучасники-свідки двох із половиною десятків воєн?

Колись мене захопила назва одної публікації: довге листування Фрейда й Айнштейна, де вони обмірковували причини і наслідки Першої світової, воно було оприлюднене під назвою «Чому війна?». І вийшла та публікація 1932 року. Оце «чому?» впало в око. Ні «навіщо?», ні «в який спосіб?», ні «ради бога, люди, чи ви подуріли всі, нахіба?», ні «коли?». А сенс, здається, таки має лише останнє питання. Коли війна?

Від початків війни на сході України і повномасштабної війни культура, медіа (і кожен втомлений мозок) судомно шукають аналогій до того, що відбувається з нами і в нас на очах. Анексія Криму – аншлюс Австрії. Вторгнення на Донбас – окупація Судет. Руйнація Маріуполя – Герніка. Звірства в Бучі – Сребрениця. Питання: що дають медіа і втомленому мозку ці аналогії? Коли ми фіксуємо подію, тут же вибудовуючи її історичний контекст, то оцінюємо у такий спосіб масштаб події, що відбувається. В одному з найсильніших поетичних творів про початок війни – «Життя Марії» Жадана – війну на сході України порівняли з біблійною руйнацією Храму. Яких ще треба масштабів? Невже вбитий у Бучі друг болітиме менше, якщо хтось десяток років тому вже ховав друга, вбитого в Сребрениці?

Усі ці порівняння потрібні, щоби раціоналізувати жах, надати систему тому, що не надається до впорядкування.

Мала дві розмови, в яких вразила ця потреба робити з досвіду, який ми безпосередньо переживаємо, репрезентацію-«картинку». І те, як ця потреба зависала в повітрі – доста, як ті оглушені птахи, котрі літали низько-низько в березневному Києві (до якого ці розмови і мали стосунок). У черзі до аптеки за мною стоїть жінка-однолітка, тут умикається повітряна тривога, ми до них ще не звикли, і жінка задумливо каже: «Як вона все-таки тихо звучить. У совєцькому

кіні про війну так голосно було, що аж героїні в бомбосховищах здригалися». Вона не помічає, мабуть, що саме дрижить цієї миті. Старша жінка розказує мені про два тижні, які провела в окупованій Бучі, поки звідтам змогла евакуюватися. Я слухаю і ридаю, не можу не ридати, це страшна розповідь – свідчення вцілілої. І тут вона закінчує: «Ну так, наче на війні було». Оте «наче» не може ніяк перейти в репрезентацію без залишку. Але й пережитим досвідом йому стати складно, бо втомлений мозок чинить опір.

Тому і є потреба порівняти війну, на якій і якою ми живемо, з іншими – тими, які бачили в кіно, у новинах, про які читали в романах, у репортажах. Наші ідентичності не монолітні, це багатовекторний і складний процес, завдяки якому пам'ять, що ми її маємо, в рази перевищує наш безпосередній особистий досвід. Ми пам'ятаємо війну ще до того, як у неї потрапимо. І наша, от тільки наша пам'ять про війну складається з безлічі чужих історій (і чужих, знаєте, воєн). Довгі роки існував постулат про абсолютну унікальність Голокосту, Шоа було неетично, неморально, а подекуди протизаконно порівнювати з іншими катастрофами. Згодом прийшло розуміння: кожна окрема подія-трагедія у такий спосіб не скасовується, не знецінюється, не релятивізується. Вони були і залишаються унікальними плюс стають метафорами.

Нині ми у пошуках адекватних слів для позначання досвідів, що їх переживаємо, усе частіше звертаємося до риторики Другої світової війни. І тут же розуміємо: потрапляємо в таку риторичну пастку. Між тодішніми подіями і способом їх писати та нашими сучасними війнами – колосальний розрив, ціннісний зокрема. (Не кажучи вже про те, що ту саму риторику використовують наші вороги). Зверніть увагу, що найслабша наша проза про АТО якраз намагалася імітувати

радянську «лейтенантську прозу», і не випадково виходило дуже зле. Друга світова у ролі «еталонного випадку» війни не працює зараз: ані в літературі, ані поза нею.

Війна – не родове поняття, а класове (градація «рід-вид-клас»). Жертви війни – це дуже особисті досвіди, які опрацьовує поволі колективна пам'ять, а не риторична формула. Картинка же має здатність підмінити подію. Коли ми рефлексуємо війну, метафора стає поганим способом, правду кажучи, одним із найгірших. Сидить десь у глибокому тилу посередній поет і натхненно римує рядки штибу «вони прийшли у мій дім, вони спалили мою хату, вони убили мого брата», і ні, у нього нема братів і з хатою все нормально. Але цей вірш пропонують читати людині, яка – припустимо – втратила брата на фронті, у якої – припустимо – домівка залишилася на тимчасово окупованих територіях. І фрази типу «ми всі померли в Маріупольському театрі» чи «нас усіх закатовано в Бучі» – якраз ті метафори, де репрезентація заступає досвід. Ні, ти не помер у Бучі. А от ці люди там загинули. Є покалічене тіло, а є мовний шаблон – і між ними колосальна розбіжність. Такого ж типу злоякісною матрицею стає для нашої війни відсилка до Другої світової.

Коли травмовані війною люди вимагають визнати свої втрати, то це не слід трактувати як претензію на героїзацію нації. Це ж очевидно, правда? А визнання втрати, ба тут навіть травми, може бути дане лише ззовні.

Інше питання, що від 1940-х сталося безліч кричущих випадків масового насилля. І парадоксально: саме неймовірна кількість таких інцидентів, здається, позбавляє змісту і смислу кожен із них. Один із наслідків масового насилля – перетворити конкретну втрату на загальну втрату, так гамується не біль, а спротив.

Про кожну з воєн пишуть книжки. Дуже різні книжки. Кожна війна набуває свого звучання. Письменники суворих часів розказують історії – і що конкретніші ці історії, то якісніше вони виконують свою роботу. І це дуже конкретні історії, з дуже конкретним підходом до розповіді – війни тут і зараз.

Кожна війна має свою мову, точніше – кожна війна обнуляє мову, змушує винаходити її наново, створює з уламків і скалок. Письменники, які пишуть війну (не про війну, а саме війну – це різні підходи), виробляють смисли: вони розказують конкретні приватні «небатальні» історії й так руйнують уявлення про війну як про абстрактне неперсоніфіковане зло. Кожна війна вимагає своєї мови. Та, зрештою, здається, формується з цих книжок одне таке пекуче «есперанто», на жаль, здебільшого зрозуміле всім свідкам-учасникам війни.

Писати війну не передбачає права розказувати чужі історії (писати про війну – то уже так, можна і треба), така сама різниця є в тому, щоби писати травму і писати про травму. Це значить розказувати свою історію – історію своєї війни, це значить не мати можливості відсторонитися від неї й відокремити людину від події. Таких книжок у світовій літературі безліч, прірва, безодня таких книжок – шокує, скільки літераторів мають безпосередній досвід війни. У сучасній літературі таких книжок забагато.

Чи ви пробували порахувати, скільки війн відбулося лише за останні, скажімо, тридцять років? А скільки книжок про них написано?.. Матінко рідна, їх десятки тисяч!

Сучасні війни пишуть переважно біженці (це відносна новинка в літературі: раніше війни віддавали на відкуп ветеранам і комбатантам). Вигнанці, біженці, утікачі. Ці стани апіорно передбачають утрати, що їх не уникнути. Едвард Саїд, який обмірковував літературу втікачів (не акцентуючи,

що втікали-то вони від війни переважно), щиро дивувався: як те, що спричинено втратою, може так збагатити культуру. Та саме так: літератори, які втратили дім, часто добровільно відмовляються ще й від мови. І саме так – з нуля – пишуть війну. Ніби в магію граються, ніби сховалися, заплющили очі, як у дитячій грі, і тепер зло їх не побачить.

У сучасній прозі війни в фокусі – жертва, а не злочинець. Дослідники припускають, що така раптова втрата інтересу до природи зла пов'язана з тим, що абсолютна більшість сучасних воєн – по суті, постколоніальні. Невинність і страждання жертви очевидні, хто спричинив ці страждання, чи походять вони ззовні, чи є реакцією на внутрішні ідентичнісні протиріччя – уже розмита площа.

Мартін Поллак в одному зі своїх есе аналізує серію старих фото. Чоловіки і жінки, засоромлені і залякані, у невідповідно елегантному вбранні, шурують щітками бруківку Відня. Вони змивають слово «Австрія» – залишки гасел, які писалися до референдуму, що так і не відбувся. За ними спостерігає веселий численний натовп жінок-чоловіків-дітей. Це публічне, зафіксоване, але до часу не оприлюднене знущання над австрійськими євреями – 1938 рік, відразу після аншлюсу, початок. Поллак питає, ким є люди на фото. І намагається відповісти, аналізуючи вбрання, будинки позаду натовпу. Чи пам'ятають вони той день? І ще одне питання його турбує чи не більше. Хто фотограф? На фотоплівці є пара останніх кадрів, де зняті молоді люди на мотоциклі, явно, щоб «доклацати» плівку перед проявленням. Один із них, либонь, – якраз безпосередній свідок і хронікер тієї ганебної події. Анонімний, показово, теж мовчазний, як і всі на тих фото, прикметно. Така собі задушлива драма на десяти сторінках і в чотирьох знімках. Питання: як це все

пам'ятати? Ще питання: як це все тепер забути? «Ми нічого не бачили, нас там не було».

Його колега, у якої є своя війна і своя пам'ять, пише серію есе про суди над воєнними злочинцями Балканських війн. І от у такому контексті раптом, один-єдиний раз, наче мимовільно у Славенки Дракуліч вихоплюється: «На війні свідків не буває». Вона проголошує співпричетність кожного до злочинів проти людяності. І от вона сидить у порожній судовій залі, відокремлена від злочинців стіною з куленепробивного скла, і утворює з ними все-таки єдність. Те скло прозоре, його непроникність – ілюзія.

Процеси пам'яті, протилежні до співпричетності, звуться часто автотомією. Це термін із біології, що показово, – коли живий організм має здатність розділитися, відокремити від себе якусь частину, і та стає автономним організмом. Це якраз метод письма війни: він по живому відшматовує чужий і власний травматичний досвід. Співпричетність і автотомія – не протилежні процеси, а комплементарні.

Якою буде наша література вже після війни? Не знаю. Знаю, якою не буде: наша література після нашої перемоги не буде пацифістичною. Антонім «війни» – це «життя», «мир», «любов», але не «не-війна». Уже зараз – на десятий рік осмислення нашої війни – література почала сильно сумніватися в соціальній функції письма війни. А в цій книжці я волію показати, як сильно в цьому сумніваються й інші культури, які живуть у війні й осмислюють її. Одне слово, книжки не навчать людей не вбивати одне одного. Вони можуть хіба підказати, коли і за що варто так вбивати.

Історію війни пишуть переможці. Ми так часто повторюємо цю фразу, що вже й не сумніваємося в її істинності. Щодо літератури війни, то її пишуть переможені: усі сюжети

війни так чи інакше ретроспективні, вони шукають і не знаходять причин, що призвели до катастрофи, ну бо наслідки аналізувати уже нікому.

Класичне фото з воєнних хронік, одне з іконічних зображень геноцидної війни і застереження від повторення зла такого масштабу – брама Аушвіцу. Фото ці є з прочиненою брамою, із закритою брамою. Усюди читається всім відомий надпис «Робота звільнює». Якщо включити пошуковик, то випаде сотні посилань на туристичні світлини, які фіксують ту саму браму – вже музею, а не концтабору. Але той самий ракурс. Саме на ракурс і треба звернути увагу. Фотограф стоїть ззовні. Фотограф, який фіксує злочин проти людяності, стоїть по цей бік брами. Той, хто свідчить про воєнний злочин, а згодом і той, хто бере на себе відповідальність не дати такому повторитися, стоять перед брамою і всередину не заходять. Місце глядача і фотографа на цих знімках – ззовні концтабору, а не всередині – не відразу впадають в око, але раз помітиш – бачитимеш завжди. Фото не консолідуються із жертвами війни, а тільки з невключеним свідком. Та брама – абсолютна метафора на позначення нашого способу осмислювати рукотворні трагедії і катастрофи.

Ніхто не хоче бути по той бік екстремального страждання. Щоби писати війну, треба вміти уявити себе, ба побачити себе по цей бік брами. Осмислюючи війну, ніхто не хоче бути всередині війни. Деяким, утім, доводиться там побувати. Ми протягом життя належимо до безлічі певних Ми-груп: гендер, вік, професія, тілобудова, здоров'я, соціальний статус, партійність, хобі тощо. З більшості цих груп можна добровільно або природно вийти. У більшість з них ми заходимо добровільно. Люди, яких потім історики розподілять на «сучасників», «учасників», «свідків», «жертв» війни,

у ці групи потрапляють не за власним бажанням переважно. І є хіба що чітке знання, не відчуття, а саме знання: нас змусили пережити щось таке, що дасться взнаки не тільки в нашій ідентичності, а й наших наступників. Сучасники війни це знають. Нащадки війни це уже відчуватимуть.

Травма – це не тоді й не те, що спричиняє нам біль. Травма – це те, що з боєм, який ми пережили, зробить потім наша свідомість, а згодом наша пам'ять. Тому тут – у цій книжці – я говоритиму винятково про художню прозу, в якій у роботу вступають механізми, що перетворюють спогад на наратив. Один із літературних героїв говорить до іншого, обидва тут утікають від війни: «А, то ти розповідач, – промовив генерал. – Що ж, людям потрібні вигадані історії, щоби відволіктися від важких часів, як-от нині». Ні, генерал не глузує, він знає, що історії відволікають від події, навіть якщо історії травматичніші за саму подію. Так люди шукають болю, буває, – не для того, щоби відчувати більше, а для того, щоби відчувати менше. Читаючи про війну, ми віддаляємося від неї, а не наближаємося.

На початку березня 2022 року я питала в людей, хто що читає. І була здивована однією відповіддю: молодий чоловік, який живе під Харковом, а ту місцевість обстрілювали щодня і була присутня небезпека облоги, запійно читав про блокаду Сараєва. «Навіщо?» – спитала я. Він пояснив: «Я, – каже, – читаю книжки про війну, яка уже закінчилася, і ті, хто про неї розказують, уціліли». Скажіть, як точно і красиво сказано! Співчуття і страх – це не рух, а напрямок: рух до й від об'єкта. Співчуваємо – наближаємося. Налякані – віддаляємося. Напрямок, не рух. Що в цьому сенсі рух, визначити наразі не беруся. Але скажу, що саме ці два почуття пов'язують із задоволенням від читання (катарсисом,

якщо ширше). Коли ми боїмося і коли ми співчуваємо, то книжка робить свою роботу. І, значить, ми наближаємося чи віддаляємося від війни, в тій книжці написаній. А ви ж знаєте й без мене, що страх і співчуття в реальному житті, а не читанні книжок, досить болісні, точніше – вони завжди супроводжують біль. Що в цьому розкладі рух? Може, якраз формування спогаду. Ми читаємо війну, боїмося чи співчуваємо, але вчимося саме в такий спосіб пам'ятати війну.

Художня проза війни – то завжди робота історичної пам'яті, буває: робота спогаду, але не індивідуального спогаду. Тут завжди присутня додана вартість у вигляді сорому, скорботи, провини, реваншу, ресентименту, страждання (і то не завжди одне спростовує інше).

Біда в тому, що будь-яке міркування про механізми колективної пам'яті загрожує одному з базових уявлень про людину: думці, що людина унікальна. Обмірковуючи, як ми разом запам'ятовуємо, а ще більше – що ми разом забуваємо, ми добровільно втрачаємо ілюзію про власну неповторність. Її заступає міркування про суспільні та історичні закономірності, про психологічні детермінанти історичних процесів. Залишитися в такій круговерті людиною можна, хіба ставши надцінним Свідком. Історію пишуть романісти.

«Багато хто, особливо культурна еліта, продовжують нарікати, що Німеччина змусила Айнштайна пакувати валізи, зовсім при цьому не усвідомлюючи, що куди вагомішим злочином було убивство маленького Ганса Кона з он того будинку за рогом, – хоча він зовсім не був генієм». Сильно сказано (це дуже відома репліка Ганни Арендт). Але наразі зверну увагу в цьому сюжеті на змодельований образ маленького Ганса – дитини-свідка і дитини-жертви війни. Малого, з якого не ясно, хто виросте (припустімо, що дивом

виживе). Дитини, котра не відомо, як свідчитиме про пережите і чи спроможеться на це. У висловлюванні Арендт саме йому, негеніальному Гансу, делегують ті пекельні повноваження (і не питають згоди на те): бути достовірним свідком жахів війни. Поки Айнштайни міркують «Чому війна?», романи пишуть про хлопчиків Гансів і питають: «Коли війна?».

Сьогодні на карті світу горять двадцять п'ять воєн. У цій книжці триває сімнадцять воєн – сучасних, тих, які розгорталися на зламі століть, а переважно все ж таки у XXI сторіччі. То є різні війни, це не та сама лінійна історія, це півтора десятка різних сюжетів, що відтворюються під час війни, котру нам пропонують мислити глобальними метафорами. Один з авторів, які стали героями цієї книжки, зле пожартував. Він в епіграф свого роману виніс репліку: «Війна – зло». І далі чотириста сторінок намагався знайти спосіб зробити цю думку небанальною і неочевидною. Переживання екстремальних неунікальних досвідів робить нас зарозумілими. Повірте, в цю книжку я запросила під два десятки дуже зарозумілих творів: кожен вважає, що його війна – перша й остання на цій планеті і саме про неї писали пророки. Романами, що пишуть війну, можна бути зарозумілими (ті, хто готовий їх читати, прощають і не таке).

Більшість речень у цій книжці питальні, ви це помітите дуже скоро, певна. І ні, то не авторський прийом – закидати читача риторичними питаннями. У мене просто відповіді нема.

Якщо вірити психоаналізу, ми формуємо моральні реакції в ситуаціях екзистенції загрози, але це вже не парафія красного письменства. Я не пропоную нам тут і зараз чогось учитися. Моральних уроків письмо війни не несе. Волісте пізнати себе, то не живіть усередині війни. Я не пропоную

також роздирати свіжі рани і тривожити задавлені шрами, наскільки могла, я уникала тригерів. І шукачам гострих відчуттів тут буде нудно: експлуатаційна проза про війну в цій книжці з'являтися не буде. Натомість я хочу прочитати сімнадцять версій (трішки більше насправді) сучасних воєн. І побачити одночасно всю їхню особливість і неунікальність. І мені страх як лячно робити це наодинці.

Уміти бачити насилля – то штука дуже помічна, дивлячись на страждання інших, ми знаємо, що інші люди існують, і припускаємо, що ото ж ми ще існуємо. Але це таки страшно. Незатребуваний досвід, досвід без запиту – саме його ми, власне, називаємо травматичним. Хтось буде дивитися на мої страждання навзаєм? Чи залишишся усередині своєї війни збирати чужі історії, що от-от стануть твоєю травмою? Ті книжки, про які я тут писатиму, – всі популярні в своїх літературах, серед них немає нечитаних аутсайдерів. Та вони повніться досвідами, яких ніхто не хоче чути. Кажуть розумні люди, що досвід, який ми осмислили і проговорили, перестає бути травмою і стає пам'яттю. Пам'яттю про те, що з нами сталося. Сталося саме з нами саме тут – на Шрі-Ланці, в Абхазії, в Україні, в Сомалі, в Судані, в Нагірному Карабаху, в Руанді...

Ніч минула. На ранок наступного дня на Global Conflict Tracker світяться ті самі двадцять п'ять воєн. Але знаєте що? Одна з них змінила статус зі «стабільно» на «є покращення».

Причиною війни є війна:

Шехан Карунатілака про
війну на Шрі-Ланці

Shehan Karunatilaka. The Seven Moons of Maali
Almeida. Sort of Books (UK), 2022. 386 p.

«– Я маю право помститися за свою смерть.

– Помста – це не право, дитино».

На яких умовах відбувається покарання винних, утілюється відплата, реалізується помста, стається відшкодування? Мабуть, тоді, коли живі пам'ятають тих, хто був убитий і чий попіл стукає в серце та вимагає покарання, відплати, помсти, відшкодування. А пам'ятати, дитинко, то таки не право – то зобов'язання. Ми пам'ятаємо на ім'я перших жертв війни. І пам'ятаємо імена тих, кого саме в нас, от у нас особисто, забрала війна.

Непрощені, нерозкаяні, непоховані, неоплакані. Помста за них – це теж обов'язок чи вже привілей? Чи можна покарати тих, хто не кається? Чи можна відшкодувати те, що

вже не потребує відплати? Між іншим, в цитаті на праві помститися наполягає той, хто вже не живе.

Одна з дослідниць колективної пам'яті розказує мото-рошну і показову історію. Я вам її переспіваю тут трішки. Тривала війна з численними жертвами. Убитих часто викидали в ріку, і течія приносила тіла до селища в низині. Там місцеві збирали останки, що їх уже не можна було опізнати, і ховали. А на надгробках писали імена і дати народження та смерті. Вони вигадували тим, кого ховали, ціле нове життя, що його в такий спосіб ушановували.

Якщо помста – не право, то що вона таке?

Що відбувається на Шрі-Ланці останні років сорок?

Війна на острові почалася 1983-го і тривала до 2009 року. Це була громадянська війна – такою принаймні її визнала міжнародна спільнота. За ці роки зафіксовано понад 80 тисяч насильницьких смертей, але названі цифри доста приблизні: угруповання, залучені в конфлікт, таємно ховали страчених, не всі поховання нині відкриті. Міжетнічний конфлікт заморозили, це воліють не обговорювати публічно. Компенсації родинам, що постраждали від дій влади, не виплачені. Звинувачених у злочинах проти людяності до відповідальності не притягнуто.

Цейлон – благословенний край! Шрі-Ланка буквально перекладається як «благословенний край», до речі. Таким є переклад «шрі-ланка» з сингальської. Десь 12 % громадян країни цю назву острова не визнають, для них сингальська – то мова ворога. Із самою ідеєю вищого благословення для країни посперечалися, певно, уже всі сто відсотків.

Улітку 2022 року на Шрі-Ланці пішла хвиля протестів проти правлячого президента – через колапс економіки; той пішов у відставку і з країни втік, але протести тривали ще кілька місяців, політичну династію Раджапакса, яка правила Шрі-Ланкою більшу частину останніх двох десятиліть, майже всю винищили. Острів знову засудомило, і новий президент відверто говорить, що мусить не допустити поновлення війни.

65 тисяч км². 20 млн населення. 26 років війни і далі буде.

Етнічний і релігійний конфлікт на острові існував здавна: два найбільші етноси, що населяють острів, – сингали і таміли. Сингали становлять більшість населення, це корінний народ, який сповідує буддизм (радикальну його версію, буддизм визволення). Привілейована і консервативна спільнота зарекомендувала себе нетерпимістю до інших релігій. Таміли потрапили на острів під час колоніального правління Цейлоном, їх переселили / депортували як додаткову робочу силу з півдня Індії (сингали працювати на «білого господаря» не поспішали і здебільшого повставали й воювали). Таміли – індуїсти та мусульмани. Від моменту набуття Шрі-Ланкою незалежності сингальська мова є єдиною для всіх, буддизм – єдина для всіх релігія, таміли визнані негромадянами і позбавлені виборчого права.

У 1970-х таміли створили військову організацію «Тигри визволення Таміл-Іламу», коротше: «тамільські тигри», що саме з них почався сучасний тероризм. Підриг терористів-смертників – теж винахід «тамільських тигрів» (смерть президента Шрі-Ланки і прем'єра Індії – саме результат цієї практики). Метою «тигрів» є створити на північно-східній частині острова окрему державу. Їхню армію формують таміли зі Шрі-Ланки й з Індії. На кілька років Індія відкрито

увійшла в конфлікт, провела інтервенцію на острів, зазнала великих втрат і покинула Шрі-Ланку. «Столицею» тамілів є маленьке місто на півночі острова Кіліночі. Урядові війська захопили це містечко лише 2009-го.

Спершу уряд обмежувався точковими ударами і ліквідацією окремих лідерів «тигрів», потім перейшов до масових етнічних чисток. У липні 1983-го бойовики атакували урядовий патруль у місті (і на півострові) Джафна, на території якого претендують таміли. Сингали відповіли серією погромів. Події згодом назвуть Чорним липнем. З них офіційно стартувала громадянська війна: уряд запровадив воєнний стан. Те, що здається збоку тією самою війною, насправді має п'ять фаз – чотири Іламські війни та Індійська війна. Найдовше перемир'я на острові тривало чотири роки.

2008-го сингальський уряд почав масований наступ. За рік лідери «тамільських тигрів» визнали свою поразку і були знищені. Під час наступальної операції уряду – за приблизними підрахунками – загинуло 6500 цивільних осіб.

Хто такий Шехан Карунатілака?

Ланкієць Шехан Карунатілака народився в середині 1970-х на півдні острова (саме тоді, коли на півночі формувалися перші загони «тигрів»; фактично він є ровесником цієї війни). Шехан написав два хітові романи – «Китаєць: легенда про Прадипа Метью» і «Сім місяців Маалі Алмейди», романи його зібрали незлецьку колекцію зі світових премій, перлиною колекції став Букер 2022-го. Шехан Карунатілака на сьогодні є визнаним голосом сучасної ланкійської літератури. Зараз він живе в Сінгапурі, але під час загострень

2022-го був у Коломбо, звідки жартував, що нова ланкійська література буде всуціль складатися з байок, які розказували в кількадесятигодинних чергах за пальним. Пише Карунатілака англійською, але тамільською і сингальською володіє вільно.

Шехан учився в Новій Зеландії, в Індії, багато подорожував, багато працював за кордоном – він рекламник-копірайтер високого рівня. Карунатілака постійно не живе на Шрі-Ланці, відтоді як вийшов «Китаєць» десять років тому. Від цього чоловіка годі чекати слова без тролінгу, тож в інтерв'ю він говорить: поїхав, помімає, з країни, бо несила було терпіти, як усі навколо читали його першу книжку. «Китаєць» був популярним, але не аж так (для ясності картини: це книжка про крикет, то як роман про футбол у Британії). Підлітком він застав війну, терор у країні навряд його оминув, жив він у Коломбо, куди часто навідувалися смертники «тигрів». Проте він згадує на публіці, що пам'ятає хіба закриття шкіл і дуже знервованих батьків. Утім Коломбо 80-х було таким собі містом-країною – закритим культурним середовищем заможних сингалів. Про «бульбашку Коломбо» Шехан якраз часто говорить: можна було жити в ілюзіях майже мирних часів, поки поблизу не вибухав «пояс шахіда». Про війну як фактор своєї міграції зі Шрі-Ланки він ніколи не згадує. Припушу: він – сингал-буддист, вони в цій війні – переможці, то воліють не розводитися про втрати, скорбота – привілей не переможців.

«Сім місяців Маалі Алмейди» має кілька редакцій: у 2000-му в Індії він видавався під назвою «Бесіди з мерцем», початковий рукопис брав участь в одному літконкурсі під назвою «Танець диявола». До цього твору автор підступався довго, ще довше до нього доходили видавці: ніхто не хотів

братися за прозу про воєнну Шрі-Ланку, історія країни здавалася *«занадто езотеричною і заплутаною»* для західного читача. Зараз схоже на те, що «Сім місяців» у Лондоні стають такими самими популярними, як «Китаєць» у Коломбо. Журі Букера відзначило в романі сюрреалістичне бачення, комічність і злість. Карунатілака на врученні премії розказав, що має мрію: книжку прочитають у Шрі-Ланці, країна почне поволі учитися на своїх помилках, зрозуміє, що корупція, кумівство і расова нетерпимість ніколи не спрацюють на благо державі, й скоро-скоро книжка опиниться в книгарнях у розділах «експлуатаційної фантастики», бо ніколи ніхто-ніхто не повірить, що це реальні події і реальна політика. (Цей чоловік у публічних виступах майже не буває серйозним, несаркастичним чи неіронічним. Він мріє, щоби ланкійці читали в майбутньому його прозу так, як читають британці нині: не розуміючи, що саме читають. Він – таки злий троль).

Наведу фрагмент з інтерв'ю Карунатілаки, що викаже мотивацію ланкійського прозаїка-емігранта писати про війну, яку він безпосередньо пережив, але до якої не відчуває причетності (не найпростіший психологічно розклад, погодьтеся, тому і Шехан тут на диво серйозний): *«Пам'ятаю 1989 рік, я був підлітком у той час, і то були часи ідеального шторму – десятки військових угруповань зійшлися, бойовики, урядові «ескадрони смерті», сотні мертвих тіл і безіменних могил. Годний час і місце для історії про приви́дів. 1989 року було відчуття, що всі мертві, добре це чи погано, але всі мертві. Злочинці, їхні жертви – всі померли. І про це ще не забороняли говорити. Тоді почувався в найбільшій за весь час війни безпеці. Писати про теперішню Шрі-Ланку мені сміливості забракне».*